

بازنمایی قهرمان شرقی به مثابه‌ی "دیگری" برون فرهنگی براساس نظریه‌ی رولان بارت (مطالعه‌ی موردی انیمیشن علاءالدین)

چکیده

در گفتمان شرق‌شناسی، آنچه رسانه‌ی غربی از خود و دیگری ارائه می‌دهد بر ساختی است که تحت تأثیر جایگاه مؤلف شکل گرفته است. در این گفتمان، غرب، با دست‌آویزی به تصویری که از شرق بازنمایی می‌کند درباره‌ی آن تولید دانش کرده و بدین ترتیب برتری خود بر دیگری را مشروعیت می‌بخشد. این نوشتار می‌کوشد ریشه‌های بازنمایی شرق در رسانه‌های غربی را با بررسی انیمیشن علاءالدین ساخت کمپانی والت دیزنی، در گفتمان شرق‌شناسانه بازجوید. کمپانی دیزنی با به تصویر کشیدن ملل مختلف در آثار خود، پنجره‌ای از فرهنگ‌های نا آشنا را به روی کودکان گشود که در پی آن شناخت کودکان از جهان و از فرهنگ‌های بیگانه، با تعریفی که این شرکت در آثارش ارائه داده شکل می‌گیرد. پژوهش با تکیه بر نظریه‌ی بازنمایی استوارت هال و با استفاده از رویکرد نشانه‌شناسی رولان بارت در رمزگان پنجگانه به تحلیل اثر انتخابی می‌پردازد. براساس این رویکرد سعی داریم به این پرسش پاسخ دهیم که مشرق زمین در انیمیشن مورد نظر چگونه بازنمایی شده؟ نتیجه‌ی این بررسی‌ها بیانگر این است که اگر چه اثر مورد بحث از ارزش‌های هنری، ادبی و تکنیکی برخوردار است اما در بر دارنده‌ی نگاه طرفمند مؤلف است که می‌تواند موجب شکل‌گیری تصور دور از حقیقت مخاطب، از فرهنگ شرق گردد.

اهداف پژوهش:

۱. کشف چگونگی تبیین قدرت در غرب، به واسطه‌ی بازنمایی‌های رسانه‌ای با بررسی موردی انیمیشن علاءالدین.
۲. واکاوی نقش استراتژی‌های بازنمایی رسانه‌ای، و کشف دلالت‌های ضمنی تأثیرگذار در ایجاد برساخت شرق از منظر غرب با بررسی موردی انیمیشن علاءالدین.

سؤالات پژوهش:

۱. شرق، به مثابه دیگری فرهنگی از دید مؤلف غربی در انیمیشن علاءالدین چگونه بازنمایی شده است؟
 ۲. مناسبات گفتمان غرب و دیگری چگونه در انیمیشن علاءالدین تبیین می‌گردد؟
- کلیدواژه‌ها: انیمیشن علاءالدین، بازنمایی، نشانه‌شناسی بارت.

مغرب زمین همواره کوشیده تا از منظر خود تعریفی از شرق، به جهان ارائه دهد و بخش قابل توجهی از این وظیفه را رسانه عهده‌دار بوده است. در دوران معاصر، رسانه‌هایی مانند سینما و تلویزیون به واسطه مخاطب انبوهی که داشته‌اند، نقش به‌سزایی در ساخت تصویری که غرب از شرق بازنمایی کرده ایفا کرده‌اند. این روند مورد انتقاد شرق شناسان واقع شده است. بدین ترتیب که از منظر این گفتمان، غرب با رصد شرق، آن را به سوژه‌ای برای مطالعه تبدیل کرده و به تولید دانش درباره آن می‌پردازد. این دانش تولید شده می‌تواند کاملاً سوگیری داشته باشد و نهایتاً به نفع کاوشگر تولیدکننده، موجب بالا بردن قدرت وی شود. در واقع، در این شرق‌شناسی، غرب از "دیگری"، که همواره غایب و فاقد سخن گفتن بود تصویری بازنمایی می‌کند که منجر به تولید برساختی است که مبنای همکاری دانش و قدرت است. در این میان، رسانه‌هایی که ساخت برنامه برای کودکان را بر عهده دارند می‌توانند با نحوه بازنمایی خود از جامعه، در شکل‌گیری تفکر کودکان از جهان و مفاهیم آن تأثیرگذار باشند. کمپانی آمریکایی والت دیزنی^۱، از بزرگ‌ترین شرکت‌هایی است که وظیفه تولید برنامه و سرگرمی برای کودکان را در سطح جهانی و با مخاطب انبوه بر عهده دارد که در بسیاری از آثارش کوشیده تصویری از دیگری فرهنگی را پیش چشم مخاطب بازنمایی کند. پژوهش پیش رو، بازنمایی شرق و فرهنگ شرقی را در انیمیشن علاءالدین که از معدود آثار این کمپانی است که به نمایش این جغرافیا پرداخته، با تبیین نظریه بازنمایی استوارت هال^۲ به‌عنوان چارچوب نظری بحث، مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین در قسمت روش، از الگوی نشانه‌شناسی رولان بارت^۳ برای تحلیل این اثر استفاده شده است. لازم به ذکر است که در این نوشتار منظور از "شرق" محدوده‌ای تقریبی از غرب آسیا است که در گفتمان شرق‌شناسی با نام "خاورمیانه" معرفی می‌شود و در اثر مذکور مورد بازنمایی واقع شده است. در پاسخ به این پرسش که این جغرافیا از لحاظ فرهنگی و روابط بین انسانی چگونه پیش روی مخاطب به تصویر کشیده شده است؟ به نظر می‌رسد کمپانی دیزنی جامعه‌ای اگزوتیک، خشن و فاقد ساختاری قانون‌مند و انسانی را به عنوان سرزمینی عرب‌نشین، معرفی کرده است.

پیشینه مرتبط با مطالعه گفتمان شرق‌شناسی در بررسی انیمیشن، محدود است و عمده پژوهش‌های انجام شده نیز در حوزه بررسی آثار ادبی و سینمایی می‌باشد. با این حال "اریک اسمودین"^۴ مدرس و پژوهشگر آمریکایی در سال ۱۹۹۴ کتابی با نام "گفتمان دیزنی"^۵ منتشر کرد که در آن به بررسی تأثیر تولیدات این کمپانی بر مصرف‌کنندگان داخلی و بین‌المللی با رویکردی بینارشته‌ای پرداخته است. همچنین با قلم "جک شهین"^۶، مدرس و پژوهشگر در زمینه کلیشه‌های نژادی و قومی، در سال ۲۰۰۱ کتابی با نام "رول اعراب بد: چگونه هالیوود مردم را تحقیر می‌کند."^۷ منتشر شد که مشخصاً به نوع بازنمایی اعراب در آثار هالیوودی می‌پرداخت. در ایران نیز پژوهش‌های محدودی در این زمینه مشخص انجام شده. اعظم ده صوفیانی (۱۳۹۲) در کتابی با عنوان "کودک، انیمیشن و تلویزیون" منتشر کرد که در آن به بررسی کلیشه‌های نژادی، قومیتی و جنسیتی در آثار دیزنی پرداخته است.

^۱. Walt Disney

^۲. Stuart Hall

^۳. Roland Barthes

^۴. Eric Smoodin

^۵. Disney Discourse

^۶. Jack Shaheen

^۷. Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People

روش انجام پژوهش، مبتنی بر توصیف و تحلیل محتوا است و جمع‌آوری اطلاعات به صورت اسنادی و همچنین مشاهده مستقیم صورت پذیرفته است. به این منظور سکانس‌هایی از انیمیشن علاءالدین با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند که در تجزیه و تحلیل آن از روش استقرای علمی با استناد به الگوی نشانه‌شناسی رمزگان پنج‌گانه بارت، استفاده شده است، بدین ترتیب که با کنار هم قرار دادن اطلاعات جزئی موجود در سکانس‌ها (شامل هر آنچه به‌طور سمعی یا بصری به مخاطب منتقل می‌شود)، و بررسی آن در زیر مجموعه رمزگان پنج‌گانه و سنجش آن با نظریهٔ برساخت‌گرایانهٔ بازنمایی استوارت هال، نتایج کلی‌تر حاصل شده است.

نتیجه‌گیری

در دنیای امروز "قدرت" نه مترادف با اعمال "زور" بلکه با تثبیت معنا امکان‌پذیر است. غرب به عنوان بخشی از جهان که سعی بر سلطه‌گری بر سرزمین‌های دیگر داشته، همواره کوشیده تا تعریفی متناسب با منافع خود از شرق ارائه دهد. رسانه قطعاً نقش فعالی در رسیدن به این هدف ایفا می‌کند. رسانه این قدرت را داراست که با کمک بازنمایی، تفکری را در ذهن مخاطب خود تضعیف یا تقویت کند و با این عمل معنای مورد نظر خود را در ذهن مخاطب نهادینه نماید. در این نوشتار سعی شد بابتی که غرب از شرق برای کودکان می‌گشاید با بررسی انیمیشن علاءالدین ساخت کمپانی دیزنی مورد مطالعه قرار گیرد. در پاسخ به سوال پژوهش که "مشرق زمین در انیمیشن علاءالدین چگونه بازنمایی شده است؟" می‌توان گفت، پس از اعمال رمزگان پنجگانه بارت در پنج صحنه منتخب از فیلم و بررسی میزان، نوع و استراتژی‌های بازنمایی با در نظر داشتن گفتمان "غرب و دیگری" به نظر می‌رسد که این اثر، در تنها روایتی که کمپانی دیزنی از سرزمین‌های غرب آسیا داشته است، جانب بی‌طرفی را رعایت نکرده است. گرچه دلالت‌های صریح و آشکار در این متن در نگاه اول تنها فضاسازی در جهت پیشبرد روایت به نظر می‌رسد، اما مواردی در این انیمیشن وجود دارد که جامعه شرقی را سرزمینی خشن و فقیر با قوانین ناعادلانه در زمینه‌ی حقوق زنان، حقوق شهروندی، قانون جزا، تقسیم ثروت، رفاه اجتماعی ترسیم کرده است. در واقع مخاطب به بهانه دیدن یک شهر خاورمیانه‌ای با جامعه‌ای اگزوتیک روبرو است که همچنین مخلوطی از تمامی سرزمین‌های شرقی است پس می‌تواند نماینده‌ای از تک تک آنها باشد. تفاوت‌های میان فرهنگی در جوامع غرب آسیا محترم شمرده نشده‌اند و به آن اشاره‌ای نشده است و اگرآب، که روایت در آن رخ می‌دهد، یک شرق یک پارچه و همگن و البته آشفته بازنمایی شده است. فضا و شخصیت-سازي با توسل به کلیشه‌سازی به مجموعه‌ای از ویژگی‌های عمدتاً مبالغه‌آمیز و در بسیاری از موارد منفی تقلیل یافته و به موازات آن اعمال خشونت‌آمیز، ظلم‌پذیری و انفعال، قانون‌های افراطی و نامتناسب با شأن انسان، مردسالاری، عدم در نظر گرفتن حق انتخاب برای زنان و ناتوانی دستگاه‌های دولتی در اداره سرزمین، امری طبیعی و عادی در این جغرافیا نشان داده شده است. بی‌شک شرق نیز مانند هر جامعه دیگری با مسائل سیاسی، قومیتی، طبقاتی، اجتماعی و غیره روبرو است اما در این انیمیشن نه تنها هرگز شاهد نگاهی بی‌طرف از سمت تولیدکننده نیستیم بلکه عموماً به مدد کلیشه‌سازی و طبیعی‌سازی، تصاویر مبالغه‌آمیزی از این مسائل بازنمایی شده است.

منابع:

- احمدی، بابک. (۱۳۸۲). حقیقت و زیبایی درس های فلسفه هنر، تهران: نشر مرکز.
- اسمارت، بری. (۱۳۸۵). میشل فوکو، مترجم لیلا جو افشانی؛ حسن چاوشیان، تهران: کتاب آمه.
- انیمیشن علاءالدین، کمپانی سازنده والت دیزنی. (۱۹۹۲). محصول ایالات متحده آمریکا.
- بارت، رولان. (۱۳۹۴). اس / زد، مترجم سپیده شگری پور، تهران: انتشارات افراز.
- بشیریه، حسین. (۱۳۷۹). نظریه های فرهنگ در قرن بیستم، تهران: مؤسسه فرهنگی آینده پویان.
- جعفری مقدم، طاهره؛ فلاحی، منیژه و فرخزاد، ملک محمد. (۱۳۹۸). «استعاره های توصیفی و بصری در اشعار نیمایوشیج و مهدی اخوان ثالث (با رویکرد انتقادی فرکلاف)»، نشریه علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۵.
- خانیک، هادی؛ ابوی، سمانه. (۱۳۹۳). «بازنمایی جواندر سینمای عامه پسند: مقایسه تطبیقی دو دوره اصلاحات و اصول گرایی»، فصل نامه جامعه شناسی تاریخی، شماره ۲.
- چندلر، دنیل. (۱۳۸۶). مبانی نشانه شناسی، مترجم مهدی پارسا، تهران: انتشارات سوره مهر.
- سجودی، فرزاد. (۱۳۹۳). نشانه شناسی کاربردی، تهران: نشر علم.
- سجودی، فرزاد. (۱۳۹۶). نشانه شناسی فرهنگی، تهران: نشر علم.
- سعید، ادوارد. (۱۳۹۴). شرق شناسی، مترجم لطفعلی خنجی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شدل، آندره؛ کوکتو، ژان و میک، آندره. (۱۳۸۸). جهان هزار و یک شب، مترجم جلال ستاری، تهران: نشر مرکز.
- صادقی قهساره، رضوان؛ ترک لادانی، صفورا. (۱۳۹۴). «بازنمایی مسلمانان و اسطوره های صهیونیستی در فیلم "جنگ جهانی زد" بر مبنای نشانه شناسی رولان بارت»، فصلنامه عصر آدینه، شماره ۱۷.
- عباس زاده، محسن. (۱۳۹۰). «برساختگی شرق روایت خلق دیگری از رهگذر بازنمایی»، فصلنامه رهیافت های سیاسی و بین المللی، شماره ۲۵.
- عظیمی فرد، فاطمه. (۱۳۹۲). فرهنگ توصیفی نشانه شناسی، تهران: انتشارات علمی.
- گیویان، عبدالله؛ سروری زرگر، محمد. (۱۳۸۸). «بازنمایی ایران در سینمای هالیوود»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، شماره ۸.

مهدی‌زاده، سید محمد. (۱۳۸۷). رسانه‌ها و بازنمایی، تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.

نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۴). درآمدی بر بینامتنیت نظریه‌ها و کاربردها، تهران: نشر سخن.

هال، استوارت. (۱۳۸۶). غرب و بقیه: گفتمان و قدرت، مترجم محمود متحد، تهران: نشر آگه.

یورگنسن، ماریان؛ فیلیپس، لوئیز. (۱۳۹۸). نظریه و روش در تحلیل گفتمان، مترجم هادی جلیلی، تهران: نشر نی.

Hall, S. (۲۰۰۳). Representation: Cultural Representation & Signifying Practice, London: sage.

Shaheen, J. (۱۹۹۳). Aladdin Animated Racis m, Cineaste Publishers, USA.